

Od Redakcji

Wydanie piątego numeru rocznika „Zagłada Żydów. Studia i Materiały” skłania do kilku refleksji.

Udało się nam zachować ciągłość podjętej pięć lat temu inicjatywy, której przenieś należy przypisać nie tylko determinacji samego zespołu redakcyjnego, lecz przede wszystkim instytucjom i fundacjom wspierającym to przedsięwzięcie finansowo. Bez ich wsparcia nie trzymaliby dziś Państwo w ręku kolejnego numeru naszego pisma. Wszystkim sponsorom dziękujemy i liczymy na dalszą współpracę. Żadne pismo nie może jednak istnieć bez czytelników. Do nich jest kierowane, z nimi chce nawiązywać dialog, skłaniać ich do refleksji. Chcielibyśmy bowiem, aby nasz rocznik nie był li tylko zbiorem artykułów i recenzji, lecz żeby stawał wyzwaniem, zmuszał do rewizji dotychczasowych sądów, do polemik, zachęcał do dalszych badań. Historia Zagłady nie jest własnością historyków, chociaż to właśnie oni są szczególnie odpowiedzialni za jakość opisu i interpretacji, które formułują. Opowieść o Zagładzie jest kluczowa dla XX wieku. Skupia wokół siebie badaczy różnych dyscyplin. Naszym celem jest stworzenie forum dla takiej wielowątkowej debaty akademickiej. Nie ograniczamy się jednak do klasycznych studiów naukowych, prezentujemy także teksty o charakterze eseistycznym, ujawniające osobisty punkt widzenia. Próba wniknięcia w doświadczenie Zagłady jest przecież także zadaniem dla każdego z nas. Każdy na własną miarę powinien się z tym zmierzyć. Tworząc to forum dla debaty o Zagładzie, liczymy na naszych czytelników i dobroczyńców.

Zagłada Żydów europejskich, której dokonano na polskiej ziemi, stanowi dla nas szczególne wyzwanie: zarazem moralne i badawcze. Naszą ambicją było, jest i pozostanie spojrzenie na doświadczenie Zagłady w szerokiej perspektywie interdyscyplinarnej, wprowadzanie do obiegu naukowego nieznanymi, zapomnianymi czy niewykorzystanymi jeszcze źródeł, podejmowanie tematów trudnych i kontrowersyjnych, prezentacja najnowszych prac uczonych polskich i zagranicznych, a także – *last but not least* – promowanie młodych badaczy i publikacja debiutów naukowych.

Dominantą bieżącego numeru jest – najszerzej rzecz ujmując – zagadnienie postaw i zachowań Kościoła katolickiego wobec Żydów i ich eksterminacji. Chodzi zarówno o samego papieża, o polskich biskupów i duchowieństwo, jak też o wiernych.

Tekstem wprowadzającym do tego bloku tematycznego jest studium Dariusza Libionki (Centrum Badań nad Zagładą Żydów IFiS PAN) *Polska hierarchia kościelna wobec eksterminacji Żydów – próba charakterystyki*. Autor przedstawia monograficzny zarys problematyki sygnalizowanej w tytule, dokonuje krytycznego przeglądu dotychczasowej literatury przedmiotu oraz źródeł, wskazując na podstawową przeszkodę, czyli praktyczną niedostępność archiwów kościelnych, kluczowych dla tematu. W studium Libionki, opartym – mimo nieuniknionych luk – na pokazanej bazie źródłowej, znajdziemy wnikliwe sprobematyzowanie zagadnienia. Przypomnienie postawy Kościoła katolickiego wobec „kwestii żydowskiej” w okresie międzywojennym stanowi niezbędny kontekst właściwego rozumienia zachowań hierarchów i duchowieństwa podczas okupacji. Autor omawia następnie sprawę konwertytów, która najmocniej zaprzętała uwagę biskupów w pierwszym okresie okupacji, potem relacjonuje kontrowersje wokół reakcji hierarchów (lub jej braku) na potęgający się terror antyżydowski, przywołując trzy przykłady: sufragana warszawskiego arcybiskupa Stanisława Galla, łomżyńskiego biskupa Stanisława Kostki Łukomskiego i arcybiskupa metropolity krakowskiego Adama Stefana Sapiehy. Kolejnym wątkiem jest kwestia swoistej „polityki informacyjnej” polskich biskupów na temat eksterminacji Żydów. Mamy tu do czynienia z zasadniczą rozbieżnością nie tylko w zestawieniu z alarmującymi Watykan o Zagładzie raportami Polskiego Państwa Podziemnego, lecz także aktywnością w tej sprawie episkopatów okupowanych państw Europy Zachodniej. Oczywista jest różnica między zachowaniem biskupów pozostających w kraju i przebywających na emigracji. Znane historykom oficjalne wystąpienia krajowych hierarchów są szokująco nieadekwatne wobec grozy Zagłady rozgrywającej się w ich bezpośrednim otoczeniu. Osobno autor analizuje dystans panujący w stosunkach między hierarchią kościelną a „Żegotą” – instytucją mającą nieść zorganizowaną pomoc Żydom, a powołaną do życia przez bliską Kościołowi organizację konspiracyjną Front Odrodzenia Polski.

Prezentujemy kolejne głosy w wielkiej debacie o papieżu Piusie XII. Ma on swoich bezkrytycznych apologetów i równie bezkrytycznych oskarżycieli. Michael Phayer, emerytowany profesor Marquette University, w studium *„Udzielanie pomocy Żydom nie jest rzeczą łatwą”: Polityka Watykanu wobec Zagłady – ciągłość czy zmiana?* (przedruk z pisma „Holocaust and Genocide Studies” 2007, nr 3) przyjmuje wyważone i wolne od uprzedzeń stanowisko. Najnowszą książkę Phayera *Pius XII, The Holocaust, and the Cold War* (Indiana University Press, Bloomington–Indianapolis 2008) recenzuje w obszernym szkicu Dariusz Libionka. Marek Kornat (IH PAN) omawia postrzegane z polskiej perspektywy zagadnienie neutralności Stolicy Apostolskiej w okresie II wojny światowej (*Papież Pius XII i jego koncepcja „neutralności absolutnej” Stolicy Apostolskiej w stosunkach międzynarodowych (1939–1945). Przypadek Polski*). W sporze o ocenę Eugenio Pacellego wyraźnie propapieskie stanowisko przyjmuje Vincent A. Lapomarda z College of the Holy Cross w Worcester, Massachusetts, w artykule *Papież Pius XII i Żydzi. Dlaczego powinien zostać beatyfikowany?* Polemizuje on z siedmioma tezami dotyczącymi roli papieża podczas Zagłady, leżącymi u podstaw wystawy otwartej w muzeum Yad Vashem w 2005 r.

Problematykę Watykanu i Kościoła powszechnego w kontekście Holokaustu dopełniają recenzje z dwóch książek: klasycznej już pracy Susan Zuccotti, *Under His Very Windows. The Vatican and the Holocaust in Italy*, Yale University Press, New Haven 2000 oraz Mordecaia Pladiela, *Churches and the Holocaust: Unholy Teaching, Good Samaritans, and Reconciliation*, Ktav Publishing House, Jersey City, NY 2006.

Inną grupę stanowią teksty przyjmujące wyraźnie współczesną perspektywę. Do sporu o Piusa XII wraca John T. Pawlikowski OSM, Ph.D. z Catholic Theological Union w Chicago (*Kościół katolicki a Zagłada Żydów: Perspektywy instytucjonalne*), kreśląc na podstawie oficjalnych dokumentów i wypowiedzi hierarchów wizerunek Kościoła po *Vaticanum Secundum*, stojącego dziś w obliczu wyzwań, jakie wciąż stawia Zagłada. Dwóch polskich teologów i filozofów również dzieli się swoimi refleksjami na ten temat. Tadeusz Bartoś (Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor) rozważa postawę papieża Benedykta XVI w świetle jego wypowiedzi o Auschwitz (*Benedykt XVI - nowy etap katolickiego rozumienia Szoa?*). Stanisław Obirek (Uniwersytet Łódzki) zastanawia się nad przestrzenią spotkania chrześcijan i Żydów w realiach współczesnej Polski i polskiego Kościoła (*Dialog chrześcijańsko-żydowski z Zagładą w tle*). W tych spotkaniach obecny jest nie tylko cień Zagłady, lecz także żywe wciąż w niektórych środowiskach przedsoborowe nauczanie. Stąd tak wiele miejsca poświęca autor pewnemu profesorowi Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, konsultorowi Rady Episkopatu Polski ds. Dialogu Religijnego. Będzie on także jedynym bohaterem działu „Curiosa”, w którym Janusz Salamón SJ (dyrektor jezuickiego Centrum Kultury i Dialogu w Krakowie, redaktor naczelny „European Journal for Philosophy of Religion”) portretuje ostatnią książkę owego teologa i biblisty, wydaną przez Wydawnictwo Fronda, pt. *Kościół, Żydzi, Polska*.

Zagadnieniem stosunku polskiego Kościoła do Żydów i kwestii żydowskiej w nowych warunkach ustrojowych, społecznych i demograficznych w pierwszych latach po wojnie zajmuje się dwoje historyków. Arieł Kochavi (Uniwersytet w Hajfie) patrzy na ten problem przez pryzmat raportów dyplomatycznych słanych do centrali z ambasady brytyjskiej w Warszawie (*Polscy biskupi, Watykan i Żydzi polscy w czasie przejmowania władzy przez komunistów na podstawie brytyjskich raportów dyplomatycznych*). Bożena Szaynok (Uniwersytet Wrocławski) w artykule „Tuż po Zagładzie”. *Kościół katolicki wobec problematyki żydowskiej (VII 1944-VII 1946)* analizuje brzemienne w wydarzenia lata od Manifestu PKWN 1944 do pogromu kieleckiego 1946 r.

Warto zwrócić jeszcze szczególną uwagę na dwa inne teksty, nienależące do głównego nurtu tematycznego numeru. Jeden to wnikliwe studium Marcina Zaremby (IH UW i ISP PAN) o zjawisku wojennego i powojennego szabru (*Gorączka szabru*). Temat jest fascynujący, tak z historycznego, społecznego, psychologicznego, jak i moralnego punktu widzenia. Wydaje się, że autor kreśli tu szkic do przyszłej książki. Byłaby to rzecz nie tylko o sporym wycinku niedawnej historii Polski, lecz także mówiąca o istotnym wymiarze narodowej duszy. Drugi tekst – to erudycyjne studium Amosa Goldberga (Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie), który prze-

prowadza dekonstrukcję najnowszej historycznej monografii Zagłady pióra Saula Friedländera *The Years of Extermination. Nazi Germany and the Jews 1939-1945* (2007). To brawurowe studium odsłaniające zasady konstrukcji i strategie narracyjne Friedlanderowskiej opowieści o Zagładzie zostało entuzjastycznie przyjęte w środowisku historyków.

W dziale „Materiały” znajdzie czytelnik źródła dotąd niepublikowane: wstrząsające listy Gusty Ehrlich do córek z niemieckiego aresztu w Krzeszowicach; pamiętnik 17-letniej Cecylii Gruft z Przemyśla pisany na przełomie 1942 i 1943 r.; sprawozdanie pt. *Obserwacje wewnętrznych nastrojów politycznych w Polsce poczynione w Warszawie przed lutym 1942 r.* i wreszcie relację Dory Sztatman z getta warszawskiego o wyprawie nad Wisłę w towarzystwie dwóch młodych Niemców latem 1941 r. Przywracamy też wykreślone z wersji opublikowanej przez „Biuletyn ŻIH” w 1959 r. fragmenty pamiętnika Krystyny Modrzewskiej dotyczące ukrywania się autorki w klasztorze pod Lublinem.

Jacek Leociak